

KORMOS ERIK

AZ ÚJSZÖVETSÉGI HAPAX LEGOMENONOK PARADIGMÁI

**A Galata-levél súlypontjai
(Hungarian – English)**

2018

*Témavezető: Dr. habil. Balla Péter
Doktori iskola vezető: Dr. habil. Zsengellér József*

KRE

Károli Gáspár Református Egyetem

Tézisfüzet

AZ ÚJSZÖVETSÉGI HAPAX LEGOMENONOK PARADIGMÁI

A Galata-levél súlypontjai

1. A KUTATÁSI PROBLÉMA BEMUTATÁSA ÉS MÓDSZERTANI KÉRDÉSEI

A „hapax legomenon” kifejezés, olyan szavakat jelent, amelyek egy bizonyos iratban csak egyszer fordulnak elő (hapax /görögül/: *egyszer*, legomenon: *mondott*). Az általam bemutatott írásmagyarázati módszert arra használtam, hogy az Újszövetség szövegében egyszer előforduló szavak magyarázatának lehetőségeit nagyobb pontossággal tárjam fel.

A Kr.u.-i évszázadokban már az alexandriai zsidóság is foglalkozott az *Ószövetségben található* egyszer előforduló szavakkal. Az Újszövetség esetében a hapax legomenonok vizsgálata a szövegkritika protestáns ortodoxia utáni időszakára jellemző. Mindezekkel egyetemben azonban az Újszövetség esetében sem összefogott szakirodalom, sem pedig használható hapax legomenon lista hivatalos kiadványban nem található. Nem is beszélve azokról a pontatlanságokról, amelyek a „hapax legomenon”, mint szakkifejezés helyesírásától kezdődően a fogalom használatán át egészen a téves hivatkozások és idézések sokaságáig tart.

Mindezek értelmében készítettem egy hapax legomenon táblázatot, amely az Újszövetség összes egyszer előforduló szavait és kifejezéseit tartalmazza, ami a későbbiekben jól használható lesz mindazok számára, akik e témát továbbgondolásra méltatják.

Vállalkoznom kellett arra is, hogy e szavakat és kifejezéseket olyan eljárással csoportosítsam, és hermeneutikai paradigmákra bontsam, amelyek egy része a kortárs teológiában kezd teret hódítani magának egyidejűleg a kortárs nyelvészettel. Ilyen módon ennek módszertana kimondottan eklektikus hermeneutikai perspektívának mondható.

A fentiekből következik, hogy ha 1) a hapax legomenonok felől közelítjük meg az exegézist és 2) folyamatosan haladunk a gyakrabban előforduló szavak felé, abból 3) egy sajátos exegetikai módszer következik, amelyre kutatásaim közepette lettem figyelmes.

Ilyen módon ennek rendelttem alá a Galata-levél fordítását és egyes szakaszainak exegézisét is, hogy szembesülhessünk azzal, mi történik az egyes textusokkal, ha a hapax legomenonok jelentésére nagyobb figyelmet fordítunk. Mivel ez a textus kritika egy bizonyos továbbfejlesztett módszere, időnként merész megoldásokat tartalmaz, ami e szavak *többszöröséből* adódik, és ami már a *sensus plenior* értelmezés felé mutat.

2. A DISSZERTÁCIÓ FELÉPÍTÉSE

Bevezetés és szakkifejezések magyarázata (26 oldal)

I. Lingvisztikai főrész: A „hapax legomenon” helye a mai nyelvészettudományban és a teológiában (104 o.)

1. A kortárs teológia és a nyelvészettudomány kapcsolata (34 o.)
2. A „hapax legomenon” értelmezésének lehetőségei (70 o.)

II. Hermeneutikai főrész: A súlyponti elemek hermeneutikájának hat paradigmája (84 o.)

3. Hermeneutikai paradigmák a hapax, a mia-gráfé és a disz legomenonok rendszerezéséhez (84 o.)

III. Interpretációs főrész: A súlyponti modellezés exegetikai módszerének alkalmazása (184 o.)

4. A Galata-levél súlyponti modellezése (164 o.)
5. A MEMO-EXEGESIS egyes eredményei a Galata-levél vizsgálatában (20 o.)

A) Függelék

A teljes Galata-levél fordítása a MEMO-EXEGESIS alkalmazásával

B) Függelék

- I. A Sepuagintában előforduló szavak számarányának összehasonlító táblázata
- II. Az Újszövetségben használt szavak összehasonlító táblázata
- III. Az Újszövetség szövegében található teljes értékű hapax legomenonok táblázata
- IV. Újszövetségi szövegvariáns hapax legomenonok a Res Láki módszerhez
- V. Hapax és mia-gráfé legomenonok a Galata-levélben

3. TÉZISEK

Értekezésemben a fentiek értelmében *egy alaptézist* és annak részletezése gyanánt *tizenegy további tézist* fogalmaztam meg az alábbiak szerint:

ALAPTÉZIS: A hapax legomenonok interpretációs szempontból a jelentésben hangsúlyeltolódást mutatnak az adott szöveg exegézisében, úgy, hogy azok a szöveg főmondanivalóját hangsúlyozzák. Egyes esetekben a szavak akkor is ilyen hangsúlyt hordoznak, ha azok csak rövidebb szövegben (egy-egy szerzői korpusz, vagy egy-egy irat) kvázi hapax legomenonok, vagyis azokban fordulnak elő egyszer. E szavakból a szöveg *súlyponti elemeit* képezhetjük, az interpretációs eljárást pedig, amelyet e „súlyponti elemek” sajátosságos használatával végzünk, *Súlyponti Modellelés Exegetikai Módszerének* nevezhetjük.

1. TÉZIS: INTERGÉZIS – AZ EGYNYELVŰ KÜLSŐ REFERENCIA HERMENEUTIKAI ELVE

Egyes irodalomtudományi sajátosságok alapján az Újszövetség szövegét lehet intertextuális vontakozásban is kezelni. Ennek lényege, hogy az Újszövetség és a Septuaginta görög nyelve között *indirekt* kapcsolatot mutatunk ki. Ennek eszköze az *allúzió*, amely nagyon fontos olyan esetekben, ha tipológia vagy allegória mutatható ki a két szövegegység között. Ha ezt a kapcsolatot egynyelvű (görög) referenciák (allúziók) alapján alkalmazzuk, az eljárást *intergézisnek* nevezhetjük.

2. TÉZIS: HIPERGÉZIS – A TÖBBNYELVŰ, SZÖVEGEN TÚLI REFERENCIA HERMENEUTIKAI ELVE

Hipertextuális hermeneutikának nevezzük, amikor kísérletet teszünk a szöveg mögött rejlő tartalom, az ún. „extra lingvisztikus faktor” megfejtésére különböző filológiai, archeológiai, vallástörténeti, vagy történelmi többletinformációk hozzárendelésével. Így nevezzük azt a jelenséget is, amikor egy szöveg *túlmutat a saját nyelvi környezetén* és egy, vagy akár több másik nyelv hatása is kimutatható abban. Az ilyen jellegű szövegvizsgálatot, ha az egyébként a szavak többletjelentésének feltárására irányul, *hipergézisnek* nevezhetjük.

3. TÉZIS: A HAPAX LEGOMENONOK SÚLYPONTI SZEREPE EGY BIZONYOS KONTEXTUSBAN

Egy-egy hapax legomenon rámutat, hogy a már ismert jelentésmezőben kevés egy szótári jelentést érvényre juttatni, ennél több kell, a szót hipertextuális referenciák alapján is érdemes megvizsgálni. Ezt a szótári - szinkronikus és diakronikus - adatokon túlmutató jelenséget, *referenciális jelentésnek* nevezzük. Egy szó, szótári és referenciális jelentéseinek együttes vizsgálata felértékeli az intergézis és a hipergézis használatának lehetőségét a teológiában akkor, ha *a hapax legomenonok esetében nem kizárólag abból indulunk ki, hogy mit jelentenek*, hanem azt is figyelembe vesszük, hogy *mire vonatkoznak*.

4. TÉZIS: A KÖLCSÖNÖS REFERENCIA HERMENEUTIKAI ELVE

Egyes esetekben, az Újszövetség szövegét *paratextuális* referenciák alapján is kezelhetjük. Ilyenkor egy idézet, vagy akár hapax legomenonnal való utalás, idézet az idézetben: túlmutat a saját kontextusán, a belső szövegösszefüggésben pedig sajátosságos kohéziót teremt a többi szóval. Így a külső és a belső összefüggések kölcsönösen teremtik meg a szöveg megértésének referenciáit. Ennek különösen akkor van jelentősége, ha az adott iratban, egy szó egyszer fordul elő (kvázi hapax legomenon).

5. TÉZIS: A „HAPAX LEGOMENON” A TEOLÓGIA INDIKÁTORA

A hapax legomenonok számának meghatározása, mint indikátor attól a hermeneutikától függ, amelyet az egyes lexikonok, kommentárok, szómutató szótárak készítői alkalmaztak: az író „tetten érhető” abban, amilyen teológiai irányzat képviselője, az alapján ahány hapax legomenonról, amilyen szövegösszefüggésben beszél.

6. TÉZIS: A PRAGMALINGVISZTIKA ÉS AZ ÚJSZÖVETSÉGI HAPAX LEGOMENONOK INTERPRETÁCIÓJA

A hapax legomenon probléma feldolgozására olyan nyelvészeti - teológiai módszert kell alkalmazni, amely kellő figyelmet fordít a jelentés-összefüggésekre. Erre két lehetőség van: 1) a nyelvészetben belül a pragmalingvisztikai megközelítés, amely biztosítja a módszertani feltételeket és még azon belül 2) a kvantitatív lingvisztika, amely viszonyszámokból vezet le jellemzőket a hapax legomenonokra vonatkozóan. E kettő közül bármelyik módszert alkalmazzuk, 1) a nyelvészet vonatkozásában a szöveg struktúrájából 2) a teológia tekintetében pedig a szöveg textus kritikai jellemzőiből kell kiindulnunk.

7. TÉZIS: A HAPAX LEGOMENONOK SZÁMARÁNYÁNAK ÁLLANDÓSÁGA

A teljes szókincshez képest viszonyítva, a hapax legomenonok számaránya százalékos adatokban kifejezve állandónak mondható. Mivel az egyszer előforduló szavak aránya, ritkaságukat tekintve a legjellemzőbb tényezőnek számítanak a szövegekben, ez az arány a legpontosabb mutatószám lehet

egy adott szólistán: a Septuaginta és az Újszövetség esetében kimutatható minimális (5%) eltérés a két szövegforrás hapax legomenon arányainak, a szókincs különbség sajtáságos jellemzőjének mutatószáma, amely alkalmazható a teljes szókincsre is.

8. TÉZIS: A HAPAX LEGOMENONOK INTERGÉZISÉNEK ÉS HIPERGÉZISÉNEK FONTOSSÁGA

Egy szó hiperkarakterének nevezzük a szövegen túli, ún. asszociatív, vagy referenciális jelentéseket. A szavak szövegben, és idői kontextusban való használatakor ez az asszociációs tényező vagy szűkíti (terminus technicusok), vagy bővíti a hapax legomenonok jelentését. Általában ez azt jeleti, hogy egy hapax legomenon jelentésének mindössze 1/3-át találhatjuk meg a szótárakban. Ezt lexikális jelentésnek nevezzük.

A többi lehetőség kiderítéséhez egynyelvűség esetén intergézist, egyéb vonatkozások figyelembevételénél hipergézist alkalmazhatunk.

9. TÉZIS: A HAPAX LEGOMENONOK KULCSSZEREPE AZ INTERPRETÁCIÓBAN

A nyelvészettudományban alkalmazott szabályok és törvények vonatkozásában a jelentést két végpont közé tehetjük: Shannon – Weaver kommunikációs szabálya alapján egy szöveg arról szól, amely szó, vagy kifejezés a leggyakrabban megtalálható abban. E mellett ugyanez a szabály kimondja, hogy minél ritkábban hangzik el egy közlés, annál hangsúlyosabb annak jelentése. Habár mi írott formában találkozunk a hapax legomenonokkal, az írott szövegre ugyanezeket az ismérveket érvényesíthetjük a verbális és a horizontális kommunikáció kapcsolata miatt.

10. TÉZIS: HAPAX INFLEXIÓS MORFÉMÁK

Egyes lexikonok közlése alapján akkor is hapax legomenonokról beszélünk, ha egyszer rögzült nyelvtani alakot találunk, habár a szó más alakban egyébként ismeretes. Egyes esetekben valóban nem lehet kizárni az olyan szavakat, amelyek 1) szótárban megtalálhatók, 2) egyszer fordulnak elő, 3) másik nyelvtani alakjuk is rögzült, 4) általában az is hapax legomenon. Ezeket a szóvégi toldalékokkal (inflexiók) ellátott szavakat neveztem hapax inflexiós morfémáknak.

11. TÉZIS: A SÚLYPONTI ELEM FOGALMI MEGHATÁROZÁSA

A kvantitatív lingvisztika egyes szabályai alapján, ha egy szó egy vizsgált szerzői korpuszban, vagy egy iratban található meg egyszer, mia-gráfé legomenonoknak nevezhetjük, hogy megkülönböztessük a hapax legomenonoktól. Ugyanígy, ha kétszer fordul elő egy szó, de a magyarázására nincs több adat, mint a hapax legomenonok esetében e szavakat disz legomenonoknak nevezhetjük. Ezeket a hapax legomenonokkal együtt súlyponti elemeknek neveztem el.

A tizenegy tézis alapján a súlyponti elemeket hat különböző hermeneutikai paradigmába sorolhatjuk:

I. PARADIGMA - Hapax legomenonok egynyelvű referenciával – az intergézis alkalmazása

Pontosan 1129 hapax legomenont találunk, amelyek előfordulására van további példa a Septuagintában. Így az egynyelvű referencia alkalmazása értelmében intergézissel bővíthetjük az exegézis adta értelmezés lehetőségét e szavak esetében. Besorolásukat már az adott szavaknál jelöléssel is megkönnyíthetjük: Fil-INT 2,9 ὑπερυσώω; Gal-INT 5,15 δάκνω; Róm-INT 15,32 συναπαύομαι.

II. PARADIGMA - Hapax legomenonok szövegen túli referenciával – hipergézis alkalmazása

Az Újszövetségben találunk összesen 582 olyan szót, ami ott egyszer fordul elő és a Septuagintában sem találhatjuk meg. Ezeket abszolút hapax legomenonoknak is nevezhetjük. Magyarázatukat, használatuk okából lehet kikövetkeztetni, ami vagy népi sajtáság (szociolingvisztika), vagy érzelmi, hangulati, vizuális élmény (pszicholingvisztika). Mivel ezek a „jelentésen túli jelentés” (extralingvisztikus faktor) sajtáságai, ezért az exegézis eredményeit hipergézissel lehet kiegészíteni. Besorolásukat itt is megkönnyíthetjük a jelöléssel: Lk-HYP 1,15 σίκερα; Zsid-HYP 10,29 ἐνυβρίζω; Gal-INT 6,7 μικτηρίζω.

III. PARADIGMA - Hapax legomenonok kapcsolati referenciája – grammatikus interakció

A Koinéban olyan nyelvtani sajtáságokat is találhatunk, amelyek sémi hatás, vagy bármely más hipertextuális szövegkapcsolat eredményei lehetnek. E szavak közül néhány hapax legomenon. Ha e sajtáságok miatt a vizsgált szót nem elegendő visszavezetni szinkronikusan valamely lexikalizált morfémára, mint annak derivátumát, akkor intergrammatikus hapax legomenonokról beszélhetünk. Ezek azok a hapax inflexiós morfémák, amelyeket a grammatikai sajtáságok miatt e paradigmába sorolhatunk, jelölésükben pedig ezeket is megkülönböztethetjük: Mk-GRAM 7,11 κορβάν és Mt-GRAM 27,6 κορβανᾶς valamint pl.: Gal-GRAM 6,17 σίγμα és Lk-GRAM 4,5 σιγμα.

IV. PARADIGMA - A kölcsönös referencia egyik lehetősége – paratextuális paradigma a mia-gráfé legomenonokhoz

A paratextuális szövegekben két szövegrészlet sajátosságos kapcsolatáról van szó: epitextus (mottó, vagy tömör részlet) és peritextus (kifejtés, magyarázat). E paradigma esetében az irat, *amelyben egyszer fordul elő egy bizonyos szó*, jelenti az epitextust, a kapcsolati referencia gyanánt alkalmazott újszövetségi iratok pedig a peritextust. Mivel tekinthetünk egy egész levelet is epitextusnak, az ebben egyszer előforduló szavakat nem hapax, hanem *mia-gráfé legomenonoknak* nevezzük. Fontos, hogy e szavakat valamely iratban találjuk meg egyszer, *a szerzői korpuszban többé már nem* (pl. ún. páli hapaxok), de más szerző használja az Újszövetségben, így van összehasonlíthatóság. Jelölésük és besorolásuk: Róm-MiaPR 1,4 ὀρίζω; Gal-MiaPR 2,5 διαμένω; Gal-MiaPR 2,11 καταγινώσκω.

V. PARADIGMA – A kölcsönös referencia másik lehetősége - kontextuális paradigma a mia-gráfé legomenonokhoz

Az előző paradigmához hasonlóan, ha olyan szavakat találunk, amelyek *egy iratban egyszer* fordulnak elő, de azon kívül *ugyanaz a szerző is használja a korpusz többi iratában*, illetve az Újszövetségben még mások is, akkor e szavak *mia-gráfé legomenonok a levélben*, és csak kontextusban vizsgálhatók, tehát kontextuálisak: Gal-MiaCN 1,10 ἀρέσκω; Gal-MiaCN 1,13 ὑπερβολή; Gal-MiaCN 2,7 τοῦναντίον. E szavak esetében ügyelni kell arra, hogy csak olyan szavakat vonjunk be a paradigmába, amelyek az iraton kívül, lehetőleg, minél ritkábban fordulnak elő.

VI. PARADIGMA – Disz legomenonok - szavak kölcsönös referenciája szövegen kívül és azon belül

Az e paradigmába tartozó szavak *kétszer fordulnak elő* egy bizonyos szövegben, de a hapax legomenonok sajátosságait hordozzák magukban. Az előfordulásokat figyelembe véve, több alcsoport is létrehozható az ilyen szavakból, amelyek esetében mindig a második előfordulás lehet az irányadó: 1) hapaxként értelmezhető disz legomenon: Mt-DIS 6,11 (Lk 11,3) ἐπιούσιος; 2) kontextuális disz legomenon: Róm-DIS 11,17 (11,24) ἀγριέλαιος, 3) egy mondaton 2Tim-DIS 2,5 (2,5) ἀθλέω, vagy 4) egy iraton ApCsel-DIS 5,37 (27,28) βραχύς belül értelmezhető példák.

ALAPTÉZIS KITERJESZTÉSE – A hat paradigma alapján az *alaptézist* két vonatkozásban is ki lehet terjeszteni az egész Újszövetségre:

A) A MEMO-EXEGESIS RÖVIDÍTÉS ÉS AZ ELJÁRÁS MEGNEVEZÉSÉNEK IDEGEN NYELVŰ HASZNÁLATA

A súlyponti modellezés olyan eljárás, amely során a súlyponti elemek felől megközelítve a szöveg exegézisét - külön figyelmet fordítva az adott iratban leggyakrabban előforduló szóra is - sajátosságos interpretációs hangsúlyokat emelünk ki a fordításban.

Azért, hogy e módszert idegen nyelven is lehessen használni, javaslatom, hogy angolul *Method of Emphasis Modelling Exegesis*-nek fordítsuk, német nyelven pedig *Die Methode der Exegese des Nachdruckmodellationes*-ként használjuk. Az angol elnevezésből betűszót is alkothatunk, ha a szakkifejezés szavainak kezdőbetűit egymáshoz kapcsoljuk: **MEMO-EXEGESIS**.

B) A MEMO-EXEGESIS HAT LÉPÉSÉNEK ALKALMAZÁSA AZ ÚJSZÖVETSÉG ÖSSZE IRATAIRA

- 1) Hagyományos exegézis elvégzése
- 2) A szöveg jelcsoportokra bontása
- 3) Súlyponti elemek csoportosítása: hermeneutikai paradigmák használata
- 4) Súlyponti elemek kvalitásának meghatározása a szemiotika elve alapján
- 5) Asszociatív és referenciális jelentéstöbblet alkalmazása: intergézis és hipergézis
- 6) A pragmalingvisztika prioritásának érvényesítése

4. VÉGEREDMÉNYEK ÖSSZEGRÖZÉSE

Zipf első törvénye alapján a Septuagintában 12 772 szótári szót találunk (tulajdonnevek nélkül), amelyből 4400 hapax legomenon, ez cca. 35%. Az Újszövetségben (tulajdonnevek nélkül) 5602 szótári szó lelhető fel, amelyből 1697 hapax legomenon, amely cca. 31%. Ha a Galata-levelet önálló szövegcsoportnak vesszük, hasonló arányt figyelhetünk meg: a Galata-levél szókinca 520 szó, az *abban egyszer előforduló szavak* (a mia-gráfé legomenonok együttesen számolandók a valós hapax legomenonokkal) 160, így ezek aránya ismét 31%. Ezek az adatok igazolják Zipf első törvényének használhatóságát az Újszövetség esetében is, úgy, mint bármely irodalmi mű vonatkozásában.

Zipf második törvénye értelmében, az Újszövetségben a 12-17 betűből álló kifejezések között ismerhető fel az a határ, ahol egyre több olyan példát találunk, amelyek hapax legomenonok. E törvény kimondja, hogy minél hosszabb egy összetett szó, annál ritkábban fordul elő egy szövegben, és annál nagyobb a valószínűsége,

hogy az hapax legomenon. Pl. az ἀπροσωπολήπτως 1 Pét 1,17 hapax (15 betű), de disz legomenon (kétszer előforduló kifejezés) a ἑτεροδιδασκαλέω. Az ἄλλοτριοεπίσκοπος (1 Pét 4,15) pedig az egyedüli 17 betűs, egyben leghosszabb kifejezés a teljes Újszövetség szókincsében, vagyis hapax legomenon.

Andrej Andrejevics Markov orosz tudós kutatásaira épül a Markov-lánc, egy morfológiai elemzésfolyamat-eljárás. Ez alapján az egyes ragozott szóalakokkal foglalkozhatunk, amelyek kizárhatók lennének a hapax legomenonok listájáról, de valamely ok miatt mégis egyszer előforduló szóalakoknak (lexikalizált morfémák) kell tekintetni azokat. Ilyen akkor fordul elő, ha két, vagy három hapax legomenont ismerünk, amelyek egymás derivátumai. Pl. κορβᾶν, κορβανᾶς, στίγμα, στιγμή, Ἰουδαίζω, Ἰουδαϊκός, Ἰουδαϊκῶς etc. Ezek kizárása egy hapax legomenon listáról hiba lenne. Összes előfordulásuk 184, az 1697 hapax legomenonon belül.

Meg kell még említeni a szövegvariánsokért felelős hapax legomenonokat is, amelyeket Res Lákis módszere alapján külön megvizsgáltam, és négy csoportba soroltam attól függően, hogy azok elírásból, vagy egyéb véletlenszerű, vagy akár tudatos okból kerültek az Újszövetség szókincsébe. E zsidó tudós, a Kr.u. 3. sz.-ban, a hapax legomenonok szinonimákkal való kiváltását javasolta, amelyek a variánsok képzéséért lettek felelősek, igaz nagyon kis mértékben: ezek száma összesen 134, az 1697 hapax legomenonon belül, amelyek az Újszövetség teljes szókincsének mindössze 2%-át jelentik.

A négy csoport:

Első csoport: *Hapax legomenon szinonimák*, ezek száma: 19. E szavak *módosítják* az adott kontextuson belül a szöveg jelentését. Ilyenek pl.: Tit 2,7 ἀδιαφορία; Lk 16,21 ἀπολείχω; ApCsel 24,2 κατόρθωμα.

Második csoport: olyan hapax legomenonok, *amelyek általában hiányoznak a legtöbb kéziratból*, vagy egyes esetekben kiegészítésként jelennek meg valamely töredékben. Ezek száma: 32. *Adott esetben ezek is módosíthatják a kontextus jelentését.* Pl.: Róm 1,31 ἀνελεῖμων; Lk 11,46 δυσβάστακτος; Jel 12,10 κατήγωρ.

Harmadik csoport: *álvariánsok*, amelyek *elhallásból, vagy helyesírási hibából erednek*, összesen: 46 szó, amelyek *nem változtatnak* az exegézis végeredményén. Pl.: Lk 5,2 ἀποπλύω; Lk 19,15 διαπραγματεύομαι; 1Kor 9,12 ἐκκοπή.

Negyedik csoport: *valós variánsok*. Ezek ténylegesen módosíthatják a kontextus jelentését függően attól, hogy milyen mértékben adunk hangot jelentésünknek. Ezek száma mindössze: 37 szó. Pl.: Jak 5,4 ἀφυστέρω; Mt 22,7 ἐμπύπρημι; Zsid 11,7 εὐλαβέομαι.

6. A GALATA-LEVÉL, MINT SZÖVEGKORPUSZ ELEMZÉSE

Legjelentősebb eredményeim egyike, hogy e szókutatásokat a Galata-levél elemzéséhez figyelembe vehettem, amelyben segítségemre volt a Shannon – Weaver szabály. E szabály kimondja, hogy egy szöveg interpretációját két végpont közé kell helyezni: a leggyakrabban előforduló szó, kifejezés és a hapax legomenonok közé, amelyek ilyen módon interpretációs súlypontokat képeznek az exegézisben.

A Galata-levélben leggyakrabban előforduló *toposz* (olyan szó, amelynek önállóan is értelme van) a νόμος 32 előfordulással. A hapax disz és mia-grafé legomenonok számát korlátoztam: minél ritkábban fordul elő egy-egy olyan szó, vagy komplex kifejezés, amely a Galata-levélen kívül megtalálható az Újszövetségben, annál nagyobb hangsúlyt fektettem azok jelentésére a Shannon – Weaver szabály alapján, ha azok egyébként nem hapax legomenonok. Így összesen *105 szót* vontam relációba a νόμος-szal, amelybe beletartoznak a teljes értékű hapax legomenonok is.

Ezek alapján a következő eredményre jutottam:

Pál apostol az alexandriai és a palesztinai νόμος értelmezést ütközteti egymással tézis-antitézis-szintézis formában, amelyben a jeruzsálemi gondolkodást a háttérbe szorítja, hogy a hellén kultúrájú pogánykeresztyéneket az evangélium közelébe vonja. Ennek érdekében, a jeruzsálemi konvent idején, vagy kicsivel az előtt, hivatalosan „felment” Gamáiel Iskolájába, hogy nézeteit megvitassa farizeus társaival. Így szerzett elegendő tekintélyt, hogy a Tizenegy apostollal konszenzusra jusson a pogánykeresztyénség kérdésében. Az ApCsel 5-ben található Gamáiel tanácsának végzése is Pál közbenjárásának köszönhető.

A galáciai zavarkeltők a palesztinai gondolkodás sarkosan agresszív jellemzőit képviselték, amelyeket Pál elítél, a galátákat megfeddi, akik egyébként okkult befolyás alá kerültek. Ilyen módon a jeruzsálemi keresztyénség számára is teológiai tanítást ad, amely az egész keresztyén teológia korai alapjainak lefektetése. E sajtóságokat akkor is kimondhatjuk, ha a νόμος helyeket *csak a teljes értékű hapax legomenonokat* tartalmazó textusokkal vetjük össze.

A hapax legomenonok és egyéb súlyponti elemek respektálása az exegézisben felértékeli a retorikai kritika egyes sajtóságainak létjogosultságát. A Galata-levél vonatkozásában ilyenek a *deixis*, a *szolecizmus*, a *paronomasia* és a *fictio personae tipikus esetei*. Ezek a retorikai eszközök, feltételezhetően, a többi páli levélben is fellelhetők.

PARADIGMS FOR THE NEW TESTAMENT'S HAPAX LEGOMENA

The Emphases of the Galatians'

1. THE RESEARCH PROBLEM OF TOPIC AND METHOD OF RESEARCH

The expression '*hapax legomena*' covers such words that occur only once in a certain text corp. 'Hapax /Greek/ means '*only once*' and 'legomena (plural form) or legomenon (singular) means: *spoken*. My exegesis is used for the better interpretation of the once occurred word and expression to make clear them, earlier they were.

The problem of hapax legomena is more-hundred-year problem. The first year hundreds BC the Alexandrian Jews involved the Old Testament's words that occurs only ones. To impact with this problem in case of New Testament was characterised by just after the age of protestant orthodoxy. Put them together, there is no scientific literature presented and completed researching for this question. In addition, there are so many false references in the theological science: from the false spelling of hapax legomena as technical term to the different inconsequent using of it.

In order to solve this problem, it was necessary to make *a hapax legomena list in alphabetical order*. This chart contains all of NT's hapax legomena which are not only for the references and footnotes of my dissertation, but also available for researchers who would pay attention same topic.

It had not been enough to make a hapax's list, but also was need to make a method of selection by certain hermeneutical paradigms. The main part of these proceeding started to make place itself in contemporary theology, same time the linguistic.

Because of this reason I was determinated to make a translation of Galatian's and making exegesis of certain parts of it *by this new method*. This work is an example to examine the texts what would happen when we more and more respect the hapax legomena inside them. On the account of this is a certain example of textual-criticism, same time it contains eclectic solutions and goals. However, it comes from the character of semantic of hapax legomena that would be richer or more concrete than other words, *quasi sensus plenior*.

In addition, I made methodical examples, which presents how can be used this method for the whole NT's text with full insurance in cases of that, the emphasis of texts' meaning is put to hapax legomena. This work is important, because of the insufficiencies of scientific literature of hapax legomena in NT theology.

2. DRAFT OF DISSERTATION

INTRODUCTION and TECHNICAL TERMS (26 pages)

I. LINGUISTIC MAINPART: THE PLACE OF 'HAPAX LEGOMENA' IN THE CONTEMPORARY LINGUISTIC SCIENCE AND THEOLOGY (104 p.)

1. The connection between theology and linguistic science (34 p.)
2. The modes of interpretation of 'hapax legomena' (70 p.)

II. HERMENEUTICAL MAINPART: THE SIX PARADIGMS OF EMPHASIS' ELEMENTS (84 p.)

3. Hermeneutical paradigms to order the hapax, mia-graphe and dis legomena (84 p.)

III. ANALITICAL MAINPART: USE OF THE METHOD OF EMPHASIS MODELLING EXEGESIS (184 p.)

4. Emphasis modelling exegesis of the Galatian's (164 p.)
5. The certain results of **MEMO-EXEGESIS** (20 p.)

A) APPENDIX

The whole text of Galatian's translated by **MEMO-EXEGESIS**

B) APPENDIX

- I. Comparing chart for the vocabulary of Septuagint
- II. Comparing chart for the vocabulary of New Testament
- III. Chart of all NT's hapax legomena (in alphabetical order)
- IV. Chart of NT's textual variant hapax legomena for the Resh Lakish method
- V. Chart of mia-graphe and hapax legomena of Galatian's
- VI. Chart of dis legomena in Galatian's

3. MY THESISES

Follow the earlier, I would like to show *one fundamental thesis* and *eleven* other *theses* to take clearer my proposals:

FUNDAMENTAL THESIS: The hapax legomena from the interpretation view, make special emphasises in the certain text for the benefit of exegesis. These emphasizes means the main meaning of the text. It is also possible in shorter texts, like a letter or author corps, but these are *quasi hapax legomena*, thus they can be found more than once outside the letter or author corps. Collecting these words we can make ‘emphasis’ elements’, and the method like by we examine the text, using their extra meanings, can be called *Method of Emphasis Modelling Exegesis*.

1. THESIS: INTERGESIS – THE METHOD OF ONE-LINGUAL OUTSIDE REFERENCE

Use of certain linguistic laws and rules the New Testament, can be examined by *intertextual hermeneutic*. By this method we can make link between the Septuagint and NT. The tool to do it, would be the allusion, especially the cases, when allegory or typology can be found in the NT’s text. If we use this references (allusions) in one language (Greek), we can call is *intergesis*, because it is *more than traditional exegesis*.

2. THESIS: HYPERGESIS – THE METHOD OF MORE-LINGUAL OUTSIDE REFERENCE

We call hypertextual hermeneutic, when we would like to show the ‘extra linguistic factor’ *behind the text*, which has more than normal meaning. We use for it archaeological, philological, religious-historical or other historical elements to discover them, when they are involved to the interpretation, too. We can also call the method when a whole text or each part of it has an outside ‘extra’ meaning influenced by other languages, e.g. Aramaic or Hebrew *hypertextual hermeneutic*. The interpretation when we respect these kins of extra meanings, we can use the technical termin of *hypergesis instead of the traditional exegesis*.

3. THESIS: THE ROLL OF EMPHASIS OF HAPAX LEGOMENA IN A CERTAIN CONTEXT

The hapax legomena can show us that, the lexical meaning of these words are less, so we need more information to solve the problem of exact meaning by *intertextual* and *hypertextual* references. This special meaning that more than synchronic and diachronic dates is called referential meaning. The referential meaning of a certain word takes more important the *intergesis* and *hypergesis* in case of that, we interpret the hapax legomena, not only by their meaning but also the references. These references take the hapax legomena in the interpretation *almost the more important*.

4. THESIS: THE HERMENEUTICAL METHOD OF ALTERNATE REFERENCE

In certain case in the New Testament we can find paratextual references as well. In that case there would be a quotation or word or hapax legomena which are ‘quotation in the quotation’ as we search them in the light of outside references of the text. Same time, they can make a *special connection with inner-textual references themselves*. By these, the inner and outside references, create the assumption of the adequate understanding.

5. THESIS: THE ‘HAPAX LEGOMENA’ AS THE INDICATOR OF THEOLOGY

The sum of hapax legomena depends on the hermeneutic, used by theologians, who made the lexicons and dictionaries. This theological method can be calculated and expressed by the examination of the number of hapax legomena, they gave us, because the inner connection of New Testament, also depend on the theological thinking.

6. THESIS: THE PRAGMALINGUISTIC AND THE INTERPRETATION OF NEW TESTAMENT’S HAPAX LEGOMENA

In order to solve the problem of hapax legomena must chose the method, which respect the inner and outside references of the texts, too. To do that we have two methods: 1) in the linguistic the pragma-dialectical way, to respect the certainties of Koine Greek. 2) The quantitative linguistic which use referential numbers and sums to show the certainties. If we chose one of them, we 1) must use concerning the linguistic *structure* of text, or 2) concerning the theology the *typical methods of textual criticism*.

7. THESIS: THE CONSISTENCE OF THE SUM OF HAPAX LEGOMENA

To correlate the sum of hapax legomena to the whole vocabulary of a certain text pattern consistence and it *can be shown in percentage, too*. The less occurred words in a certain text, respecting the curiosity, can be mentioned, they woul be the words as the *most representative indicators* in a text. In the case of Septuagint we can find 5% more hapax than NT, which means that *this percentage the indicator* of two types of text patterns and the difference is the indicator of certainties.

8. THESIS: THE IMPORTANCE OF INTERGESIS AND HYPERGESIS OF THE HAPAX LEGOMENA

We call the extra meaning of words ‘hypercarecter’, which are the referential and the associative meanings. The words examine in their time period, when it was vertically used, had associative meaning. To find that, we can *extend the horizontal meaning*. Same time, in their time period of vertical using, they would had been technical terms, too. If we find the special technical meaning, we can make in the *meaning diminution*. This means that, we can find in the dictionaries the 1/3 of the vertical meaning in written form: this is the lexical meaning. The more dimensions of the complex meaning is advised to use *intergesis* and *hypergesis*.

9. THESIS: THE MAIN ROLL OF HAPAX LEGOMENA IN THE INTERPRETATION

According to the laws and rules of linguistic science, we can put the interpretation between two points: The Shannon-Weaver rule says, the word occur in the text the most, characterise the text’s meaning most. Same time the words occur the *less, have the strongest* communication message in their meaning. Even though, we have the hapax legomena written form, and this rule characterise the texts in spoken language, the rule can be used adequate for the written forms characterised, too.

10. THESIS: THE HAPAX INFEXIVE MORPHEMES

In certain case, we call words hapax legomena, too, if they have grammatical certainty in written form, thus they have other derivate form as well. In this case, the words cannot be closed out from a hapax legomena list, because, they are: 1) can be found in the dictionaries, 2) occur once there, 3) other derivate also known, 4) the derivate also would be hapax legomenon. These are grammatical inflexed and lexicalized morphemes.

11. THESIS: THE DEFINITION OF EMPHASIS’ ELEMENTS

We can call certain word in a certain contexts *mia-graphe legomena*, if they occur only once, otherwise in the New Testament, *they are not hapax legomena*. The certain context would be the letter or the author corp. They are need to be differenced by names. Same time when the words occur twice, but we have no more information about them, like in the case of hapax legomena, their names would be *dis legomena*. The *mia-graphes*, *dis* and *hapax legomena* can be called together *emphasis’ elements*.

According to these *eleven* theses, we can assort the emphasis’ elements by *six hermeneutical paradigms*:

I. PARADIGM - Hapax legomena assorted by one-lingual-reference: using of intergesis

We have 1129 hapax legomena that occur in Septuagint, too. There, they may be occur more than once. Using the one-lingual-references, we can extend their meaning by intergesis respecting the allusions from Septuagint. The classification of them, possible by their labelling with a code, e.g.: Fil-INT 2:9 ὑπερψύσω; Gal-INT 5:15 δάκνω; Rom-INT 15:32 συναναπαύομαι.

II. PARADIGM – Hapax legomena assorted by extra-textual-references: using of hypergesis

We have 582 words occur only once in the New Testament and cannot be found, even in the Septuagint. These are the *absolute hapax legomena*. Their interpretation came from the reason why they were used in vertical communication: folklore certainty (sociolinguistic reason), emotional or visual affectation (psycholinguistic reason). These are extra linguistic factors, by which we can extended the interpretation using *hypergesis*. They also can be labelled by code: Lk-HYP 1:15 σίκερα; Heb-HYP 10:29 ἐνυβρίζω; Gal-INT 6:7 μυστηρίζω.

III. PARADIGM – The connecting reference of the hapax legomena: the grammatical interaction

In the Koine language we can find grammatical certainty in words, which are the consequence of Semitic or other folk influence. They can cause hypertextual connection between languages. *Few of them are hapax legomena*. If it is not enough to use the exegesis by synchronic and diachronic analysis and we can find a certain lexicalised morpheme, they are inflexive morphemes, because of the case of grammatical interaction. These hapax inflexive morpenes can be labelled by their grammatical certainty: Mk-GRAM 7:11 κορβάν ἐς Mt-GRAM 27:6 κορβανῶς valamint pl.: Gal-GRAM 6:17 σίγμα ἐς Lk-GRAM 4:5 σιγμα.

IV. PARADIGM – Each possibility of co-referential interpretation: the paratextual hermeneutic for the mia-graphe legomena

In the paratextual hermeneutic we can compare two different texts where each is an epitext (motto or short summarise) and an aother is peritext (interpretation or longer comprehension). In my interpretation, the *letter* would be the epitext and the outside references of NT’s texts would be the peritexts. The words, which occur only once in the letter, can be named *mia-graphe legomena*, because we can find other examples of them, but *outside the author corps*. These words

characterised the author corps, because in the corps they can be found only once (e.g. typical Pauline ‘quasi’ hapax legomena), but in the NT, we have more examples to compare. They can be labelled by codes: Rom-MiaPR 1:4 ὀρίζω; Gal-MiaPR 2:5 διαμένω; Gal-MiaPR 2:11 καταγινώσκω.

V. PARADIGM – Other possibility of co-referential interpretation: contextual hermeneutic for the *mia-graphe legomena*

Same, like the previous paradigm we have seen, if we find words that occurred only once in a *certain letter*, but the author used the words more in *other writings*, so these are also *mia-graphe legomena*. These can be examined contextually, as only-once-example, but outside the context, we can find more examples. These can be coded: Gal-MiaCN 1:10 ἀρέσκω; Gal-MiaCN 1:13 ὑπερβολή; Gal-MiaCN 2:7 τοῦναντίον. In this paradigm, we can be careful and respect the only words, which occurs outside the context *as less as possible*.

VI. PARADIGM – Dis legomena: co-referential hermeneutic, inside and outside the context

The words in this paradigm can be *found twice* in a certain context, but in their certainty are like the hapax legomena. Respecting the occurrence, there would be more categories inside the paradigm. In that case we can respect *the second occurrence* by the following examples: 1) dis legomena like the hapaxes: Mt-DIS 6:11 (Lk 11:3) ἐπιούσιος; 2) contextual dis legomena: Rom-DIS 11:17 (11:24) ἀγριέλαιος. Examples in each 3) sentence: 2Tim-DIS 2:5 (2:5) ἀθλέω, or 4) each writing: Act-DIS 5,37 (27:28) βραχύς.

EXENSION OF FUNDAMENTAL THESIS – According to the *six* paradigms, the fundamental *thesis can be extended* in two relations, concerning the whole New Testament:

A) Using of shortened form of MEMO-EXEGESIS and its translation to German

The Method of Emphasis Modelling Exegesis is a certain method by we respect the only-once-used words with other words same time in exegesis. In this method we also must respect the expression that occur the most. Using the extra meaning of these words we can make a certain interpretation, highlighting special emphasises.

To use the system, enough to refer to the method, only by the acronym: **MEMO-EXEGESIS**.

Into German the method can be translated: *Die Methode der Exegese des Nachdruckmodellationes*.

B) Six steps of MEMO-EXEGESIS extending New Testament

- a. Respecting the traditional methods of exegesis and find the hapax legomena
- b. Make tokens from the text to accept the priority of semiotic understanding
- c. Categorising of the element for the **MEMO-EXEGESIS**
- d. Making a quality-list of these elements, respecting the hermeneutical paradigms
- e. Searching for the associative and referential meaning of the elements
- f. Emphasising of linguistic priority against the traditional methods

4. ACHIEVEMENTS

Zipf’s first law said the percentage of hapax legomena is same, if we examine a certain long of text apart from its language or age. To examine this statement, I compared three text patterns:

In the Septuagint we can find 12 772 words in lexical form (apart from proper names). From these approx. 4 400 are hapax legomena, which is statistically cca. 35% of the whole vocabulary. In the New Testament’s text (ap. fr. prop. n.) 5602 can be found and it is possible to extract 1697 hapax legomena from the whole vocabulary which is summarised cca. 31%. If we respect the texts of Galatians as a lonely pattern its vocabulary is 520 words (without inflections as tokens) and the hapax (and quasi hapax) legomena of these words are 160, which is summarised also cca. 31%. These dates verified the using of Zipf’s first law for the NT.

According to the Zipf’s second law the length of complete extractions and their occurrence is inverse proportional. The longer a word is the more chance we have it is a hapax legomenon. There are in the NT’s text words build as 12-17 letters were we can find the border whether a word hapax legomenon or not. For example the ἀπροσωπολήμπως from 1Pet 1:17 (15 letters) is a hapax legomenon, but the ἑτεροδιδασκαλέω is a dis legomenon (occurs two times in NT). And the ἀλλοτριοεπίσκοπος as the longest word in NT (from 1Pet 4:15 built from 17 letters) is also a hapax legomenon. These examples verified the possibility of using of Zipf’s second law for the NT’s text analysis.

The morphology built on the Markov-Chain outlined the inflexed words that would be possible to omit from a hapax list, but because of any kind of reason have to be respected them as certain once occurred words. They occur in that case, if a word has two or three inflexed form in dictionaries and derivate each other. E.g. κορβᾶν, κορβανᾶς, στίγμα, στιγμή, Ἰουδαίζω, Ἰουδαϊκός, Ἰουδαϊκῶς etc. These kinds of words are 184 in my hapax list that must not be omitted.

It must be mentioned the group of hapax legomena that possible variants in NT. I examined them using by Resh Lakish method, who was a rabbi and used this method for the Masoretic texts of Old Testament in the earlier century of AD.

According to this it was possible to separate these words four types:

To the first group I assorted the synonyms, when a word had been changed and became hapax legomenon. These types of words are 19 all together and can change the meaning of the context. E.g. Tit 2:7 ἀδιαφθορία; Lk 16:21 ἀπολείχω; Act 24:2 κατόρθωμα.

To the second group the 'omitted' words were that can be found in the variant of texts and are hapax legomena. The numbers of these are 32. In same case these also can be make variants of texts. E.g. Rom 1:31 ἀνελεήμων; Lk 11:46 δυσβάστακτος; Rev 12:10 κατήγωρ.

To the third group I categorised the 'simple variants' of words that also occur ones. These (sum 46 words) are because of some mistakes that the copier had made: for example, because of mishearing or miswriting. Otherwise the simple variants of hapaxes are not to be done any kind of difference of interpretation. E.g. Lk 5:2 ἀποπλύνω; Lk 19:15 διαπραγματεύομαι; 1Cor 9:12 ἐκκοπή.

To the fourth group can be found the real variant categorised: 37 words. These really changed the meaning inside and outside the context if we respect their deeper meanings. E.g. Jam 5:4 ἀφυστέρέω; Mt 22:7 ἐπίμνημι; Heb 11:7 εὐλαβέομαι.

The most important of my goal is that: when I analysed the texts of Galatians I highly respected the Shannon-Weavers' rule. In this text pattern the most occurred word is (32 times) the νόμος. To reduce the number of hapax and quasi hapax legomena (as mia-graphes) I followed a rule according to Shannon-Weaver's: the fewer examples a word can be found *outside* the letter they more frequently play role in the Emphasis Modelling Exegesis. So I used 105 words from all types that are related with νόμος.

This analytical process resulted that:

6. ANALYSIS OF THE GALATIAN'S AS TEXT PATTERN

Apostle Paul used the interpretations of νόμος according to Alexandrian and also Palestinian thinking same time. So, He push the Palestinian's to background using the pseudo-Christians opinions that is usurping the knowledge of Torah as νόμος. Put together this, He highlights the Alexandrian Hellenic Torah interpretation in order to Gospel's influence. For the discussion, Paul went up Jerusalem make an *official meeting* with Gamaliel's school and His previous Pharisee fellows, *just before* the official Apostolic Convent. By this conversation, He managed to prevent the persecution against the first Christian group in Jerusalem.

By obeying of usurped knowledge of pseudo-Christians, He warned the Galatians who was bewitched by occult powers. By this way, He gives teachings for the Christians in Jerusalem which was a special example for the whole early Christianity, too. These certainnesses can be found in that case, if we making relation among the toposes of νόμος and hapax legomena.

Respecting the hapax legomena and other elements of linguistic emphasys, in the work of **MEMO-EXEGESIS**, prove the existing of certain rhetorical-critical element. In the Galatian's we can find the following ones of that: *deixis, solecism, paronomasia and the case of fictio personae*. These elements theoretically can be found in other Pauline letters.